

Santrumpos terminijoje

GINTAUTAS GRIGAS

Matematikos ir informatikos institutas

Santrumpos vartojamos visose mokslo srityse, jos patenka ir į terminiją.

Apie tai, kokias santrumpas galima tiesiogiai perimti iš kitų kalbų, dažniausiai anglų, kurias versti, kurias kurti savas, ir bus kalbama šiame straipsnyje. Be to, santrumpos ne tik parašomos, bet ir perskaitomos balsu. Todėl reikia kalbėti ir apie jų tarimą.

Ypač daug santrumpų vartojama informatikoje. Taip yra dėl to, kad didžioji informatikos terminų dalis yra susijusi su kompiuteriais, o kompiuterių, kompiuterių tinklų ir interneto pradininkai buvo amerikiečiai. Todėl informatikos terminija formavosi anglų kalbos, kurioje santrumpas mėgstama vartoti, terpėje.

1. SAVOS IR SKOLINTOS TERMINŲ SANTRUMPOS

Santrumpa – tai daugiažodžio termino sutrumpinimas, padarytas (dažniausiai) iš pagrindinių terminą sudarančių žodžių pirmųjų raidžių. Terminas gali turėti santrumpą arba jos neturėti. Jeigu ją turi, tai svarbu viso termino ir jo santrumpos vartosenos santykis: 1) daugiau žinomas ir dažniau vartojamas visas terminas negu jo santrumpa, 2) santrumpa ir visas terminas vartojami maždaug vienodai, 3) dažniau vartojama santrumpa, visas terminas mažai žinomas ir retai vartojamas.

Termino ir jo santrumpos vartosenos santykis skirtingose kalbose gali būti skirtingas. Lietuvių kalboje santrumpos vartojamos rečiau negu anglų. Todėl terminus verčiant arba perimant juos iš anglų kalbos santrumpa turėtų patekti į tą pačią grupę (kurios numeris toks pat kaip anglų kalboje, arba mažesnis).

Skirstymas į grupes nėra tikslus, nes žodžiai „mažai“, „retai“ neišreiškia kiekybinio mato. Tačiau jeigu laikomasi vienodų taisyklių visose nagrinėjamosiose kalbose, tai netikslumų turėtų sumažėti.

Panagrinėsime atskiras terminų grupes pagal jų vartojimą užsienio, dažniausiai anglų, kalbose.

1. Daugiau žinomas ir dažniau vartojamas visas terminas negu jo santrumpa. Tokios santrumpos terminų žodynuose, ypač jų lietuviškose dalyse, ne visada pateikiamos. Straipsnio arba knygos pradžioje santrumpa paaiškinama, dažniausiai pirmą kartą pateikiant visą terminą, o skliaustuose nurodant ir jo santrumpą. Toliau vartojama jau vien santrumpa. Pavyzdžiui:

certificate revocation list, CRL – atšauktų liudijimų sąrašas;

network interface card, NIC – tinklo plėklė;

infra-red spectrometer, IR spectrometer – infraraudonasis spektrometras.

2. Santrumpa ir visas terminas vartojami maždaug vienodai. Visas terminas patogus tuo, kad (dažniausiai) gerai atspindi sąvokos esmę, o santrumpa todėl, kad ji trumpa ir (dažniausiai) jos raidės primena visus termino žodžius pagal pirmąsias raides.

Paprastai tokia sąvoka turi ir lietuvišką sklandų pavadinimą – terminą, pavyzdžiui:

operating system, OS – operacinė sistema, OS;

data base, DB – duomenų bazė, DB;

data base management system, DBMS – duomenų bazių valdymo sistema, DBVS.

Lietuvišką santrumpą natūralu sudaryti iš lietuviško sąvokos pavadinimo žodžių pirmųjų raidžių, t. y. neperkelti jos iš kitos kalbos. Kai kada lietuviška santrumpa gali sutapti su kitos kalbos santrumpa (1 ir 2 pvz.), bet tai tik atsitiktinumas, o ne taisyklė.

Lietuviškas terminas santrumpos gali neturėti, pavyzdžiui:

hard disk, HD – standusis diskas;

floppy disk, FD – diskėlis.

Terminas *standusis diskas* lietuviškos santrumpos neturi, o *diskėlis* ir be santrumpos trumpas. Tokiais atvejais, verčiant iš anglų kalbos, santrumpą reikia keisti ją atitinkančiu visu sąvokos pavadinimu. Kai iš konteksto aišku, tai pažyminį galima praleisti ir sąvoką įvardyti vien gimininiu terminu (*diskas*).

3. Dažniau vartojama santrumpa, visas terminas mažai žinomas ir retai vartojamas. Tokių terminų gausu informatikoje. Šioje grupėje galima išskirti tris pogrupius:

3.1. Visas daugiažodis angliškas terminas pakankamai informatyvus, bet daugiau įprasta vartoti santrumpą, pavyzdžiui:

compact disk, CD – kompaktinis diskas;
recordable compact disk, CD-R – vienkartinio įrašymo kompaktinis diskas;
rewritable compact disk, CD-RW – daugkartinio rašymo kompaktinis diskas.

Šiems terminams pavyko rasti lietuviškus informatyvesnius atitikmenis negu angliški, todėl nereikia ir santrumpų. Tačiau daugeliu atvejų lietuviškos santrumpos gali būti vartojamos. Tuo ši grupė panaši į antrąją.

3.2. Informatyvūs daugiažodžio termino komponentai (atskiri žodžiai). Būdingi pavyzdžiai – spalvų modelių pavadinimai:

(red-green-blue), RGB – (raudona-žalia-mėlyna), RŽM spalvų modelis;
(cyan-magenta-yellow), CMY – (žydrą-purpurinę-geltoną), ŽPG spalvų modelis;

(cyan-magenta-yellow-black), CMYK – (žydrą-purpurinę-geltoną-juodą), ŽPGJ spalvų modelis.

Spalvų pavadinimai rašomi skliaustuose, nes jie nesudaro termino.

Spalvų modelyje, kuris angliškai vadinamas *RGB*, kiekviena spalva išreiškiama trijų pagrindinių spalvų: raudonos, žalios ir mėlynos kiekiu toje spalvoje. Spalvos kodas žymimas trimis skaičiais, apibūdinančiais kiekvieno spalvos komponento dalį. Norint suvokti spalvos kodą, reikia žinoti, kokią pagrindinę spalvą reiškia kiekvienas komponentas. Vartojant anglišką modelio pavadinimą, būtų informatyvi tik pirmoji raidė *R* (*raudona*), o kitas dvi reikėtų įsiminti, kad raide *G* žymima žalia spalva, o raide *B* mėlyna. Kur kas paprasčiau vartoti lietuvišką santrumpą *RŽM*. Tada kiekviena raidė atitiks pirmąją pagrindinės spalvos pavadinimo raidę ir bus lengviau skaityti arba rašyti spalvų kodus, kurių kompiuterijoje prireikia nuolat. Todėl spalvų modelius tikslinga vadinti lietuviškomis santrumpomis. Tokios santrumpos pateikiamos ir spalvų modelių aprašuose (Fledžinskienė 2000).

3.3. Terminas neinformatyvus. Vartojama tik santrumpa. Tai įvairių ryšio protokolų, formatų, formalių kalbų pavadinimai, pavyzdžiui:

(Post Office Protocol), POP – (pašto skyriaus protokolas), POP protokolas;
(Simple Mail Transfer Protocol), SMTP – (paprastų pašto siuntų protokolas), SMTP protokolas;

(Hypertext Markup Language), HTML – (hipertekstinių dokumentų aprašų kalbà), HTML kalbà;

(basic input output system), BIOS – (pagrindinė įvesties/išvesties sistema), BIOS sistema.

Daugelis tokių terminų gali būti laikomi tikriniais pavadinimais. Pavyzdžiui, sakoma, kad *POP protokòlas* yra vienas, tam tikras protokolas. Tačiau ne visada galima nubrėžti ribą tarp bendrinių ir tikrinių pavadinimų. Pavyzdžiui, *BIOS sistemà* yra tam tikras funkcijas atliekantis operacinės sistemos komponentas, bet skirtingas įvairiuose kompiuteriuose.

Būdingas neinformatyvumo pavyzdys – elektroninio pašto protokolų pora *POP* ir *SMTP*. Pirmasis naudojamas laiškams gauti, antrasis – išsiųsti. Tačiau angliški pavadinimai mažai ką paaiškina. Vargu ar atsirastų daug anglakalbių, mokančių iššifruoti šias santrumpas.

Programavimo kalbų pavadinimai dažniau laikomi tikriniais vardais, nors kai kas teigia, kad jie turėtų būti laikomi bendriniais, analogiškai kaip ir natūralių kalbų pavadinimai (pvz., *lietuvių, lenkų*).

Tiesioginiai (pažodiniai) tokių sąvokų pavadinimų vertimai į lietuvių kalbą būtų taip pat neinformatyvūs, o prasminiai vertimai prarastų ryšį su angliškais. Todėl vargu ar jie prigytų. Juoba kad tokių angliško santrumpų yra daug ir visoms joms rasti tinkamus lietuviškus pavadinimus būtų nelengvas uždavinys.

Visa tai turint omenyje, tokių santrumpų į lietuvių kalbą nereikėtų versti, o jas vartoti kaip simbolinius objektų pavadinimus. Kadangi skaitant tokios santrumpos neatskleidžiamos ir nelinksniuojamos, tai rišliame tekste prie jų reikia pridėti gimininius terminus, pavyzdžiui, *POP protokòlas, POP pašto protokòlas*. Tais atvejais, kai santrumpa yra vartojama rūšiai apibūdinti kartu su kitu gimininiu terminu, tai santrumpos gimininis terminas gali būti praleidžiamas. Pavyzdžiui, serveris, veikiantis pagal *POP protokòlq*, vadinamas *POP sèrveriu* (ne *POP protokòlo sèrveriu*). Toks sprendimas buvo priimtas enciklopediniame žodyne (Dagienė 2005).

Pažymėtina, kad su tokiomis santrumpomis panašiai elgiamasi ir kitose kalbose.

2. SANTRUMPŲ TARIMAS

Santrumpų tarimas paaiškintas norminiame leidinyje (LKRS 1992: 73). Santrumpa skaitoma paraidžiui iš eilės vardijant lietuviškus raidžių pavadinimus. Pavyzdžiui, *DB* skaitoma *dė-bė*, *DBVS* – *dė-bė-vė-es*. Tačiau pateikti tik lietuviškos kilmės santrumpų tarimo pavyzdžiai. Dėl to atsiranda abejonių, kaip tarti iš svetur atėjusias santrumpas, ar jų raides ištarti ta kalba, iš kurios kilusi santrumpa, ar lietuviškai?

Argumentas už tai, kad santrumpos raidės ištarti užsienio kalba, yra tikslus jų kilmės atspindėjimas.

Argumentai prieš tai, kad santrumpos raidės būtų tariamos užsienio kalba, yra tokie:

1. Reikia žinoti raidžių pavadinimus užsienio kalba, o juos taisyklingai ištarti gali tik mokantys tą kalbą.

2. Ne visų santrumpų kilmė yra žinoma. Be to, yra mišrios kilmės santrumpų, pavyzdžiui, kompiuterių programos sąsajos pavadinimo *RHIDE* antroji dalis yra kilusi iš anglų kalbos: *IDE = integrated development environment*, o pirmoji yra šią sąsają patobulinusio Roberto Hionerio [Höhner] (vokiškos kilmės asmenvardis) inicialai.

3. Lietuvių kalba fonetinė (tiksliau – artima fonetinei). Todėl neįprasta, kad būtų tariama kitaip negu rašoma.

Kad santrumpų raidės reikia tarti lietuviškai, galima pateikti tokius argumentus:

1. Kitose kalbose santrumpų raidės vadinamos sava kalba. Neteko girdėti, kad anglai tartų raidės kitų kalbų santrumpose kitaip, negu jos vadinamos anglų kalbos abėcėlėje. Pavyzdžiui, Lietuvos televiziją (*LTV*) šnekamojoje kalboje anglai vadina [el-ti-vi], lotynišką *CV (curriculum vitae)* vadina [si-vi], graikiškos kilmės santrumpą *ISO* (gr. *isos* – lygu) taria [ai-sou]. Jeigu anglui santrumpą *UAB* ištartume [u-a-bė], vargu ar jis suprastų, kad tai yra *UAB*. Vokiečiai *LTV* vadina [el-te-fau]. Vokiečių kalbos rašybos žodyne (DUW 2003) yra pateiktas kai kurių santrumpų, kilusių iš anglų kalbos, tarimas, pavyzdžiui, *CD* [tse:'de:], *DVD* [de:fau'de:].

2. Informacinėse technologijose raidės neskirstomos į kalbas (Unicode 2003). Nėra nei anglišku, nei vokišku, nei lietuvišku raidžių. Visos jos, nesvarbu, ar su diakritiniais ženklais, ar be jų, priklauso tai pačiai, šiuo atveju lotyniškai, abėcėlei.

Visa tai rodo, kad raidės santrumpose natūralu ištarti taip, kaip jos vadinamos ta kalba, kurioje santrumpa pavartota. Vadinasi, lietuvių kalbos tekste santrumpas reikia skaityti lietuviškai (angliškame – angliškai, vokiškame – vokiškai ir t. t.).

Žinoma, gali būti ir viena kita išimtis. Pavyzdžiui, santrumpą *BBC* tariame *bi-bi-si*. Taip susiklostė istoriškai, nes prieš keletą dešimtmečių ir rašėme *Bi-Bi-Si*. Be to, ši santrumpa pas mus pateko ne rašytiniu, o sakytiniu pavidaļu (per BBC radiją). Tačiau išimčių neturi būti daug. Prieš keletą metų

į tokią išimtį pretendavo santrumpa *WWW* – daug kas sakė angliškai: [*dabl ju-dabl ju-dabl ju*]. Dabar jau įpratome tarti lietuviškai – [*vė-vė-vė*].

Atskirais atvejais, kai iš santrumpos raidžių galima sudaryti skiemenis, santrumpa gali būti skaitoma skiemenimis, pavyzdžiui, *MIME protokòlas* [*mime protokòlas*], *GIF rinkmenà (fáilas)* [*gif rinkmenà (fáilas)*].

3. IŠVADOS

Sudarant ir vartojant lietuviškas terminų santrumpas, reikėtų laikytis tokių taisyklių:

1. Daugiažodžių lietuviškų terminų santrumpos (jei reikia) daromos iš atitinkamo lietuviško termino, t. y. iš kitų kalbų neperkeliamos.

2. Lietuvių kalboje santrumpos rečiau vartojamos negu kitose kalbose. Dėl to terminas, turintis santrumpą kitoje kalboje, gali jos neturėti lietuvių kalboje.

3. Santrumpos, kurios kitose kalbose visiškai pakeičia visą neinformatyvų terminą, į lietuvių kalbą gali būti perkeltos kaip rūši nurodančios termino dalys.

4. Santrumpos, kurios kitose kalbose visiškai pakeičia visą terminą, bet to termino žodžiai (pvz., spalvų pavadinimai) yra informatyvūs ir svarbūs vartojant terminą, į lietuvių kalbą neperkeliamos, o sudaroma lietuviškų žodžių santrumpa.

5. Santrumpos tariosios paeiliui vardijant jų raidžių lietuviškus pavadinimus nepriklausomai nuo to, iš kokios kalbos kilusi ta santrumpa.

LITERATŪRA

- Dagienė V., Grigas G., Jevsikova T. 2005: *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*, Vilnius. TEV.
DUW 2003: *Deutsches Universal Wörterbuch*. 5, Dudenverlag.
Fledžinskienė G., Kaulakienė A., Žalkauskas V. 2000: Kompiuterio spalvų terminai. – *Terminologija* 7, 2000.
I.KRS 1992: *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Parengė N. Sližienė, A. Valeckienė, Vilnius.
Unicode 2003: *The Unicode Standard. Version 4.0. The Unicode Consortium*.

Gauta 2006-11-27

Gintautas Grigas
Matematikos ir informatikos institutas
Akademijos g. 4, Vilnius
E. paštas grigas@ktl.mii.lt